

ONIMLAR ASOSIDA SHAKLLANGAN ANTROPOIDEONIMLAR VA ULARNING MADANIY AHAMIYATI

Zumradxon Jonbo'tayeva,
Turon Xalqaro Universiteti
filologiya kafedrası o'qituvchisi
zumradxonjonbotayeva@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada onomastik tizimda antroponimlar asosida shakllangan ideonimlar — antropoideonimlarning madaniy va lingvistik ahamiyati yoritiladi. Ismlarning xalq madaniyati, diniy e'tiqodlari va tarixiy xotira bilan bog'liqligi asosida antropoideonimlarning shakllanishi va ularning jamiyatdagi ideologik o'zgarishlarga moslashuvi tahlil etiladi. Apotropeik nomlar, tabiat va hayvonot olamiga oid nomlar misolida ideonimlarning turli manbalardan shakllanishi ko'rsatib beriladi.*

***Kalit so'zlar:** antroponim, ideonim, antropoideonim, apotropeik nomlar, lingvomadaniyat, eponimik jarayon, ismlar madaniyati.*

АНТРОПОИДОНИМЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ НА ОСНОВЕ ОНИМОВ, И ИХ КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Зумрадхон Джонбутаева,
преподаватель кафедры филологии
Международного университета «Туран»
zumradxonjonbotayeva@gmail.com

***Annotatsiya:** В данной статье рассматривается культурное и лингвистическое значение антропоидеонимов — идеонимов, образованных на основе антропонимов в ономастической системе. Анализируется их связь с народной культурой, религиозными верованиями и исторической памятью. Особое внимание уделено*

апотропейным именам, а также именам, связанным с природой и животным миром, как источникам формирования идеонимов.

Ключевые слова: антропоним, идеоним, антропоидеоним, апотропейные имена, лингвокультура, эпонимический процесс, культура имен.

ANTHROPOIDEONYMS FORMED ON THE BASIS OF ONIMS AND THEIR CULTURAL SIGNIFICANCE

Zumradkhan Djonbytaeva,

prepodavatel kafedry filologii

Mejdunarodnogo University "Turan"

zumradkhonjonbotayeva@gmail.com

Abstract: *This article explores the cultural and linguistic significance of anthropoideonyms—ideonyms formed from anthroponyms within the onomastic system. It analyzes the formation of such names in relation to national culture, religious beliefs, and historical memory. Special attention is given to apotropaic names and names derived from nature and the animal world as sources for ideonym creation.*

Keywords: *anthroponym, ideonym, anthropoideonym, apotropaic names, linguistic culture, eponymic process, name culture.*

Ideonimlarning nomlanishida eponimik jarayon, ya'ni bir onimdan boshqasiga o'tish hodisasi keng qo'llanadi. Shu nuqtai nazardan ideonimlarning boshqa turdagi onomastik nomlar bilan aloqadorligi xarakterli xususiyat hisoblanadi. Biz bu holatni zamonaviy tilshunoslikdagi yangi tendensiya asosida antropoideonim, toponoideonim, kosmoidenim, teoideonim, gidroideonim, fitoideonim, zooideonim kabi tushunchalar asosida farqlash mumkinligi bilan izohlashni ma'qul ko'rdik.

Antropoideonimlar antroponimlar asosida shakllangan ideonimlardir. Tabiiyki, ismlar xalq milliy madaniyatining muhim belgisi hisoblanadi. Shuning uchun ism, familiya,

taxallus, kunya, laqab kabi turli darajadagi antroponimlar bilan bog'liq ideonimlar ko'p uchraydi.

V.I.Suprun onomastik nomlar tizimida antroponimlar yetakchi mavqega ega ekanligini ta'kidlaydi. "Yadro-periferik munosabatlarning onomastik kontinuumida antroponimlar markaziy o'rinni egallaydi. Onomastikaning butun mohiyati antroponimikada ifodalanadi: shaxs nomi barcha semantik, stilistik, hosilaviy, distributiv-mos keluvchi imkoniyatlar va ularning kontekstda reallashuvini o'z ichiga oladi, kommunikativ va pragmatik presuppozisiyalarni nozik aks ettiradi, etnojamoaning yorqin milliy va madaniy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi." [1] Ayniqsa, xalq hayotida chuqur iz qoldirgan mashhur shaxslarning nomlari asosidagi ideonimlar muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, *Imom al-Buxoriy Xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi* yoki "*Ulug' mutasavvuf Shayx Najmiddin Kubro*" (bibliografik qo'llanma) kabi nomlar diniy va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, xalqning ma'naviy dunyosini ifodalaydi.

"Milliy qadriyatimizga aylangan islom dini g'oyalari va ko'rsatmalari millatimizning tabiiy-tarixiy rivoji, ijtimoiy turmushi, yashash tarzi, o'tmishi, kelajagi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlarini, an'analari, tili, u vujudga kelgan hudud va boshqalar bilan uzviy bog'langan. U milliy qadriyatlarimiz bilan xilma-xil shakllarda, bir-biri bilan uzviy aloqada namoyon bo'ldi, o'ziga xos milliy qadriyatlar tizimini tashkil qildi. Bu tizimda tabiiy-tarixiy birlikni ta'minlovchi qadriyatlar – yagona e'tiqodlilik, qarindoshlik, madaniy-ma'naviy yaqinlik, o'tmish va ma'naviy meros, ona yurt tuyg'usi va boshqalar barqaror hisoblanadi." [2]

"*Temur va Temuriylar saltanati*" (risola, A.Muhammadjonov, M.Aminov), "*Amir Temur va Bibixonim*" (tasviriy san'at asari), "*Navoiy "Xamsa"si*" (maqola nomi), "*Jaloliddin Manguberdi*" (orden) kabi nomlar esa tarixiy shaxslarga nisbatan qo'yilib, milliy g'urur va o'zlikni ifodalaydi. *Amir Temur* shaxsiyati orqali "buyuk rahbar" va "milliy birlik" ramzlari orqali shakllangan ideonimlar faol qo'llanadi. *Jaloliddin Manguberdi* nomi ham milliy istiqloq, erk va ozodlik, mustaqillik ramzi sifatida ideonimlarning shakllanishiga asos bo'la oladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi, O'zbekiston Milliy axborot agentligi, O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi va boshqa ommaviy axborot vositalariga Zulfiya nomidagi

Davlat mukofoti sohibalarining ibratli faoliyati, ularning noyob iste'dodi va erishgan yutuqlarini keng yoritib borish tavsiya etilsin .[3]

Zulfiya nomidagi davlat mukofoti shoira Zulfiyaxonim nomiga asosan ta'sis etilgan bo'lib, "...ta'lim, fan, adabiyot, madaniyat, san'at, sport, axborot texnologiyalari sohalari va jamoatchilik faoliyatida alohida yutuqlarga erishgan o'n to'rt yoshga to'lgan va o'ttiz yoshdan oshmagan iqtidorli xotin-qizlarga beriladi". Demak, mukofotni nomlashda o'z davrining eng faol ayol ijodkori hisoblangan, O'zbekiston va Xalqaro miqyosda tan olingan yuksak iste'dod sohibasi Zulfiyaxonim ideali ramziy ma'noda etalon qilib olingan bo'lib, bugungi davrning ilg'or, faol va o'z sohasida ijodkor sanalgan xotin-qizlarni rag'batlantirishga qaratilgan.

Shuni ham aytib o'tish joizki, tilning ijtimoiyligi negizida lingvomadaniy kontekstda antropoidonimlarning funkcionalligi jamiyatning tarixiy o'zgarishlariga moslashadi. Masalan, sovet davrida hukmron mafkura ta'sirida "*Lenin*" (orden nomi), *Ulug' Oktyabr inqilobi kuni* kabi nomlar ideologik ma'noga ega bo'lgan. O'zbek xalqi o'z mustaqilligiga erishgandan keyin bunday mafkuraviy zo'ravonlik belgilariga barham berildi. Masalan, E.Begmatov antroponimlar doirasida islomiy tushuncha va qadriyatlar asosidagi nomlarning diniy-ma'naviy tabiati batafsil tahlil qilgan. [4]Teonimlarning antroponimlarga o'tish jarayonida avval aytganimizdek, antropoteonimlar xosil bo'ladi.

Antropeik nomlar (yunoncha "apotropaios"[5]– "yovuzlikdan himoyalovchi") – bu ma'lum bir shaxsni yovuz kuchlardan himoya qilish, yomon ko'zdan yoki baxtsizlikdan himoya qilish maqsadida tanlangan ismlar yoki nomlar bo'lib, ko'pincha xalq e'tiqodi, diniy-axloqiy qarashlar va urf-odatlar bilan bog'liq. X.Allamuratova antropeik nomlarni maxsus o'rgangan. Uning fikricha, "Apotropeya dastlab etnografik tushuncha hisoblangan. «Etnografik tushunchalar va atamalar kodeksi»da apotropeyaga «inson, hayvonlar, o'simliklar, narsalar va binolarni yovuz kuchlarning zararli harakatlaridan himoya qiladigan narsa, belgi, harakat yoki holat, so'z, ibora, tovush, hid (ruhlar, xudolar, yovuz ko'z, sehrgarlik)", deya izoh beriladi. Qadimgi yunonchadan so'zma-so'z tarjima qilinganda, «baxtsizlikning oldini olish», «yovuzlikni rad etish» degan ma'nolarni anglatadi. Qadimgi yunon madaniyatida turli xil qo'rqinchli tasvirlar (sherlar, gorgonlar, griffinlar, falluslar va b.) ko'rinishida namoyon bo'lgan yovuz ruhlarni odamlardan haydab chiqaradigan, uylarini, ekinlari va hayvonlarini himoya qiladigan afsonaviy narsalar apotropeyonlar deb nomlangan" [6]

Yuqorida tilga olingan omillarni ismlar vositasida ifodalashning mohiyati – bolalarni kasalliklar va erta o'limdan saqlashdan iborat. Kuzatishlarimizga ko'ra, tasviriy ismlar qadimiy antroponimik namunalar bo'lib, turli xalqlar onomastikasida uchraydi. Demak, antroponimlarni ijtimoiy-lingvistik jihatdan o'rganish tilshunoslik, tarix, etnografiya, madaniyat, etnolingvistik va psixolingvistik kabi fanlar uchun muhim ma'lumotlar beradi. Xususan, ideonimlar tarkibida ham antropeik ismlar asosidagi nomlarni uchratish mumkin.

Masalan, *"Buksibay batyr"*, *"Gora Yamantay"* (xujjatli film), *"Podshoh va Sassiqqul"* (hikoya) nomli ideonimlarning paydo bo'lishida turkiy xalqlar dunyoqarashiga xos nomlar sabab bo'lgan. Jumladan, T.Kusimovanning yozishicha, boshqirdlarda bolaga qirq kun ichida ism berilmasa, u ism so'rab yig'laydi degan ishonch mavjud. Ushbu muallif boshqird tilidagi Sotibaldi, Saylik, Satilg'an, Tapildi, Tabish hamda Torson, Tərok (Turoq), Isən, Isənbikə, Isənsura, Terag'ol ismlarini «himoyalovchi nomlar» qatoriga kiritadi. U ushbu motivli ismlar qatoriga Bukbash, **Buksibay**, Buksa, Buktiy, Kildebukbasar (buk – kal), Ketkenə, Selegay (so'lakay), **Sasikg'ol** (Sassiqqul), chuvash tilidagi Sassikbash, **Yamantay**, Yamankay, Yamaka ismlarini ham kiritadi .[7]

Milliylik ismlar bilan namoyon bo'ladi. Ismlarni bola tug'ilishi bilan tanlash va atash o'zbek madaniyatida ota-onasi tomonidan amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, bolaga qo'yiladigan ismlar turli maqsadlarda amalga oshiriladi. Avvaldan "asrovchi nomlar", "himoya nomlari" kabi tushunchalar etnografik va onomastik adabiyotlarda keng qamrab olingan. Qadim zamonlardan beri ota-onalar farzandlarini turli dushmanlardan saqlash maqsadida ularga shunday nomlar qo'yishgan. Bu odat orqali bolani yovuz ruhlar va zararli kuchlardan himoya qilish niyati bo'lgan. Shuning uchun bola yomon, yoqimsiz, begona yoki sotib olingan deb atalgan, uning haqiqiy qadri-yo'qligi yashirilgan. Bunday usullar orqali bolaning kuchli, chidamli bo'lishiga ishonilgan va uni qattiq, mustahkam narsalarga o'xshatish bilan yanada himoyalangan deb hisoblangan. O'zbek tilidagi ideonimlar orasida ham antropeik nomlar, kam bo'lsa-da, kuzatiladi. Masalan, *"Toshbadal bobo"* (haykaltaroshlik asari), *"Temirbek"* (doston, Edgar Po asari, Faxriyor tarjimasini), *"Asqar Mahkam ijodi"* (maqola) kabi ismlarni yovuz kuchlardan himoya qilish yoki uzoq umr ko'rishini niyat qilish maqsadida qo'yiladigan ismlardan xosil bo'lgan.

Tabiat yoki hayvonot olami bilan bog'liq ismlardan shakllangan ideonimlar ham kuzatildi. *"Sheralisan"* (she'r nomi), *"Arslon izidan"* (film), *"Qoplonbek obrazi sizga*

yoqdimi?” (maqola) kabi ismlar kuch, jasorat yoki himoya ramzi sifatida tanlanadigan ismlardan paydo bo‘lgan ideonimlardir.

Kuzatishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, tasviriy ismlar o‘ziga xos antroponimik namunalar hisoblanib, dunyoning ko‘plab xalqlari onomastikasida uchraydi va ideonim sifatida tanlanadi. Buning natijasida antropeideonimik nomlar xosil bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: автореф. дисс...д-ра филол.наук в форме науч.докл.: – Волгоград, 2000.
2. Tojiddinov A.A. Islom va milliy qadriyatlar <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ -111—son Qarori “Zulfiya nomidagi Davlat mukofoti bilan taqdirlash to‘g‘risida” 4-mart, 2024.
4. Begmatov E. O‘zbek tili antroponimikasi. – T.: Fan,2013.
5. <https://www.apotropaios.co.uk/>
6. Allamuratova X. o‘zbek tilida apotropeik semantikali antroponimlar tasnifi.// Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил № 7)// –В.58-63
7. Кусимова Т.Х. Древнебашкирские антропонимы: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Уфа, 1975.